

Методичні проблеми та перспективи впровадження підручника з основ релігійної етики

В. Ю. Кришмарел, кандидат філософських наук,

Інститут педагогіки НАПН України

e-mail: krishmarel@ukr.net

Постановка проблеми. На початок 2012/2013 навчального року питання щодо духовно-моральних курсів у загальноосвітніх закладах України все ще залишається дискусійним. І це незважаючи на те, що практично в усіх регіонах викладають етику (як світську дисципліну) або основи релігійної етики (як християнський (а частіше – православний) світоглядний шкільний предмет). Здавалося б, що вже досить суттєво задоволено цю потребу суспільства, то чому ж тривають, навіть активізуються протягом останніх двох років, обговорення та суперечки навколо цього питання?

Аналіз останніх досліджень. Є кілька пояснень такої ситуації. У 2011/2012 н.р. продовжувалося навчання за рекомендованими Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України програмами, що були розроблені та затверджені в попередні роки. Це п'ять предметів за вибором, серед яких лише один – «Розмаїття релігій і культур світу» (авт. Більченко Є. В.) побудований на міждисциплінарних засадах релігієзнавства, культурології, етики, естетики тощо. Проте, він розрахований на учнів 1-11 класів. Інші ж предмети є християнськими за своїм змістом і базуються на теоцентричному підході. Отже, на практиці, фактично, предмети морально-духовного спрямування є досить обмеженими за своїм наповненням: або це теоцентричний виклад, або світська етика. Проте, практично не заповненою є ніша інформації про релігію, але з незаангажованої точки зору. Йдеться про виклад для школярів на основі

методології академічного релігієзнавства. Тож для задоволення потреб позаконфесійного та толерантного висвітлення культурно-релігійного спадку людства в цілому та українського народу зокрема, необхідним є запровадження альтернативного курсу – «Основи релігійної етики», що покликаний зняти світоглядні суперечності суміжних предметів.

Наступним питанням, яке активно обговорюється зараз не лише в Україні, а й у сусідніх державах, де також відбувається формування нової системи морально-духовного виховання та навчання в загальноосвітніх закладах, є структура і змістове наповнення підручників. Відомо, що найкраще засвоюються знання навіть не просто показані, а безпосередньо пов'язані з діяльністю учнів. В аспекті підручників етичного виховання це має особливі наслідки: підручник є необхідним, але він має містити не стільки фактичну інформацію (яку на сьогодні можна отримати з багатьох інших джерел), а спрямовані на розвиток критичного мислення і творчого осмислення завдання, щоб урок ставав не поняттєвим знанням, а ціннісною характеристикою особистості.

Наступним вагомим питанням є систематизація матеріалу. Який принцип має стати вихідним: історичний, географічний чи ціннісний? В будь-якому з таких курсів, відповідно до Концептуальних засад вивчення предметів морально-духовного спрямування, має бути передбачено «інформування учнів про основи духовності, моралі та культури інших світових релігій [2]». Проте, це є досить складним завданням, оскільки сам термін «світові релігії» в релігієзнавстві не є сталим, його сутність формується відповідно до ситуації сьогодення (детальніше див. 1). Навіть якщо не зважати на наукові суперечності, які для загальноосвітніх закладів можуть розглядатися як несуттєві, то залишається питання про співвідношення в змістовій частині авраамічних (монотеїстичних) та політеїстичних релігій. Інформація про них, зазвичай, подається в кінці навчального року, за залишковим принципом. У такий спосіб формується

ставлення до іншого (чужого) як до неважливого, такого, що не заслуговує на увагу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Методично найвагомішою проблемою підручників з курсів морально-духовного спрямування є принципова неперевірюваність засвоєння сутнісного наповнення здобутих учнями знань. Вивчити моральні норми та застосовувати їх на практиці (в тому числі заради отримання оцінки) – основна проблема для побудови методики навчання. Підручник також має бути спрямованим на вирішення цього питання. Саме тому як завдання мають переважати не поняттєві, а творчі, в яких відповідь формується в результаті осмислення учнем ситуації, занурення у неї, апробації в реальному житті, а не просто сприйняття як даності (інакше знання не стане практикою).

Основна частина. Виходячи з викладеного, можна виділити найбільш вагомі методичні рекомендації, про що й ідеться у Концептуальних засадах: «зміст занять наповнюється матеріалом країнознавчого, загальнонаціонального, регіонального та місцевого рівнів, а також широко використовується індивідуальний досвід учня, залучаються та використовуються матеріали з життя [2]». Саме тому найбільш методично обґрунтованим є використання у навчанні притч та їх осмислення, а не акцентування на доктринальних чи віроповчальних аспектах (детальніше див. 3). Окрім того, саме притчі практично в усіх найвагоміших релігійних течіях сучасності відображають моральні засади відповідного вчення, залучають образне та ситуативне мислення. Саме притчі з часів давніх цивілізацій були основою виховання та навчання, тому, з погляду доступності та смислового наповнення, для загальноосвітніх закладів саме їх використання є прерогативним. Також вони можуть бути як чіткими, одновимірними (історія про закопанний талант), так і багатоаспектними, до яких можна повертатися знову, розкриваючи нові змісти та осмислюючи багатомірність кожної ситуації (історія про блудного сина).

Проте, залишається ще одне суттєве питання, яке вкрай складно піддається розв'язанню в межах підручників для загальноосвітніх закладів. У сучасній релігієзнавчій науці є досить багато суперечливих понять, згоди щодо сутнісного наповнення яких не знайдено. Наприклад, ключове поняття курсу, «релігія», має надзвичайне різноманіття дефініцій, проте жодна з них не надає повного висвітлення феномена. «Віра в надприродне» – але ж феї та гноми також є частиною деяких уявлень про надприродне. Проте, очевидно, що це не є релігійним віруванням. Утім, що таке «надприродне»? «Віра в бога (богів)» – як пояснити в межах тексту підручника одного уроку відмінність між богом і духами в політеїстичних релігіях? «Віра в існування священного на відміну від буденного (в академічній термінології – сакрального та профанного)» – вкрай складне для підлітка пояснення, яке потребує додаткових уточнень і може призвести до плутанини між релігійними та квазірелігійними феноменами (якщо цього не усвідомлює учень, то вчитель має розуміти наслідки такої мішанини). Це лише незначний приклад понятійних суперечностей, з якими можна зіткнутися у підручниках з предметів морально-духовного спрямування.

Яке визначення може бути запропоновано на уроці, на сторінках підручника? Воно має бути зрозумілим (відповідати психологічно-віковим особливостям учнів відповідного класу), несуперечливим, повним та відображати загальноприйнятту точку зору. Саме це й викликає найбільше суперечностей як при написанні підручників, що є конфесійно (релігійно) орієнтованими (власне, за дефініціями найчастіше й можна визначити світоглядну приналежність авторів), так і при перевірці знань, особливо при залученні додаткових матеріалів, які далеко не завжди можуть бути виважено відібраними в умовах сучасного засилля неперевіреної інформації. Особливо складною є ситуація із залученням священних текстів, які в різних варіантах перекладу можуть набувати різного смислового або емоційного забарвлення.

Як видно з окресленого, написання підручників з предметів морально-духовного спрямування є досить складним на методико-методологічному рівні. Цілком зрозуміло також, що, окрім специфічних, залишаються загальні проблеми підручникотворення. Звісно, що подолати їх в одному виданні вкрай складно, саме тому сьогодні є досить багато навчальних посібників, підручників, методичних матеріалів для вчителів, робочих зошитів учнів тощо, проте проблеми все ж залишаються.

Для того щоб подолати найвагоміші з них, має бути створено забезпечення для курсу «Основи релігійної етики», про який ішлося. На нашу думку, такий курс має бути започаткований у 5 класі загальноосвітньої школи, коли учні вже володіють певними знаннями, але ще відкриті для сприйняття й осмислення світоглядних питань, адже це вік між двома підлітковими кризами, який є найбільш продуктивним для формування знань і навичок за звичної повсякденної діяльності на основі усвідомленого осмислення та прийняття як ціннісної складової власного світогляду.

Основою викладу смислового матеріалу має бути академічний релігієзнавчий підхід. Водночас, найважливіше – не спростити визначення понять до профанації, а надати загальноприйняті наукові твердження у прийнятній для психолого-педагогічних особливостей учнів формі. Також необхідною умовою є дотримання балансу між академізмом і теологічністю змісту. В курсі «Основи релігійної етики» цього цілком можливо досягти без втрат ані на рівні науковості, ані на рівні світоглядних цінностей.

Для адекватності поданого матеріалу, що базується безпосередньо на священних текстах (саме прямих моральних настанов є не так багато у різних релігійних течіях, і, зазвичай, найвагоміші із них не мають суперечливих трактувань і різночитань), необхідним є використання перекладів. Проте, треба обов'язково зважати на те, що цей переклад має бути офіційно визнаний відповідною течією, інакше посилання на текст може бути спростовано як неавторитетне для представників цієї течії. За умов відсутності перекладу українською мовою (або мовою, якою йде

навчання у школі) пряме цитування з особистим перекладом використовувати вкрай не рекомендується, адже навіть одне неухажне слово в релігійному середовищі може привнести конотації, про які автор не знав і не міг передбачити.

З огляду на зазначене, використання притч як основи для змістового наповнення підручника виглядає ще більш актуальним та виваженим, адже в подібному тексті важливі не безпосередні слова, а образи і смисли історії в цілому, здебільшого зрозумілі навіть поза історико-культурним контекстом (наприклад, історія про тигрицю та Будду). Проте, звісно, лише притчі не можуть стати основою змістового наповнення підручника. Вони можуть слугувати поясненням, поштовхом для роздумів, моделювання ситуацій тощо. Базовий зміст має бути поданий як загальна інформація, ключові моменти віровчень і практик, а також як ключові визначення. Отже, зміст має слугувати смисловою основою для практичних навичок, які формуються не лише протягом уроку, а й передбачає суттєву роботу в позакласний час – з друзями, батьками, родичами, випадковими людьми. У цілому ж можна говорити про те, що «курс будується на індуктивній основі з залученням елементів дедуктивних розмірковувань. Теоретичний матеріал викладається на методах активного навчання: рольові ігри, аналіз ситуації, ігри-вправи, невербальні форми спілкування. Морально-етичні методи і закони формулюються у вигляді правил [4]», а це є загальним для всіх курсів морально-духовного спрямування, і зазначені принципи побудови відповідають вимогам для 5 класу.

Оскільки прерогативою на сьогодні є особистісно-орієнтоване навчання, то дескриптивних частин в основному тексті підручника з «Основ релігійної етики» для 5 класу має бути не значна кількість. Дефініції понять мають бути якомога менш суперечливими, містити чіткі формулювання, які не викличуть різночитань і можуть бути сприйняті як істинні представниками різних релігійних течій. Проте, необхідно зважати на те, що зазначений курс за своєю суттю є інформативним, але

має виконувати функції виховного. Тож має бути використано інтерактивні і творчі завдання, при виконанні яких учень має взаємодіяти зі своїми однолітками, батьками і родичами, іншими людьми в цілому. Звісно, що окрім підручника має бути робочий зошит, що відобразатиме процес навчання, проте, навіть за його відсутності методичне наповнення підручника варто спрямувати не просто на відтворення, а на практичне засвоєння пройденого матеріалу. Наприклад, при вивченні теми про поведінку в священних місцях можна запропонувати учням намалювати, як має виглядати людина, що йде до церкви, до мечеті, до синагоги, а потім разом з ними визначити, що є спільним, а що відмінним.

Загалом у викладі матеріалу рекомендовано особливу увагу приділяти тому, що в широкому сенсі слова називають «загальнолюдськими цінностями». Наприклад, шанобливе ставлення до священних для людини місць (належний одяг, тиха розмова або мовчання і т.п.), поважливе ставлення до старших (літніх) людей, схожа поведінка в сімейному колі на свята та у дні скорботи тощо. Також необхідно зважати на те, що переважна кількість найпоширеніших релігій є позаєтнічними, тобто, практично будь-який новий знайомий може виявитися будь-ким за віросповіданням, тому нешанобливе ставлення до якоїсь течії та її представників може завадити потенційно можливій дружбі чи співпраці. Однією з найкращих ілюстрацій запропонованого є притча про доброго самаритянина.

Також варто звернути увагу учнів на те, що сюжети (а отже, вчинки, тобто етичні дії головних персонажів) значної кількості шедеврів світового мистецтва містять у своїй основі релігійні притчі або настанови. Для розвитку цього аспекту варто запропонувати на сторінках підручника маловідомі репродукції картин з неявно релігійним сюжетом (наприклад, «Притча про загублену драхму» Рембрандта), запропонувати учням пояснити, що зображено, які події могли цьому передувати та

чому вчить це зображення. Після цього необхідно навести оригінальний (за можливості) текст, що є основою для цього твору.

Втім, навіть за дотримання всіх значених рекомендацій, залишається найбільша проблема курсів морально-духовного спрямування: як пояснити існування інших релігій та релігійних течій (а особливо – конфесій), якщо кожна з них претендує на володіння істиною. Для того щоб не спровокувати появу внутрішньо колективних або внутрішньо родинних конфліктів, учитель при викладі матеріалу курсу «Основи релігійної етики» має, передусім, залишатися на основах наукового світогляду. Йдеться про те, що має бути пояснено й аргументовано, чому дотримуватися тих чи інших етичних норм – це необхідність, а не давати оцінку, які з них істинні, а які – хибні. Ми можемо дослідити форми прояву релігійної віри у вчинках і повсякденні людини, проте ми не маємо права оцінювати їх як істину або хибу, хоча повинні вказати на неприйнятність тих чи інших норм за умов сучасності, і пояснити, чому. Світоглядно – це найскладніше у змісті підручника, саме тому академізм є основою методології, що дає змогу зняти суттєву частину викладених застережень.

Також важливо кілька разів у викладі матеріалу зазначити, що релігійна традиція може мати суперечливі норми або приклади (наприклад, учні вже можуть знати про те, що княгиня Ольга є святою в православній традиції, але вона жорстоко помстилася за смерть свого чоловіка, що суперечить християнській нормі про прощення й смиренність), проте, це не означає, що вони не варті уваги, а вказує на необхідність урахування контексту. Також необхідно звертати увагу на те, що більшість текстів є не прямими, а образними, символічними, тому людина могла помилитися у самостійному осягненні, або міг не зберегтися першопочатковий варіант, а наступний містив помилки і доповнення, що потім виявилися суперечливими з попередніми, проте актуальними для часу їх написання, або складності у перекладі призвели

до багатозначних трактувань (наприклад, сучасна настанова «зарубай собі на носі» за прямого тлумачення звучить надзвичайно жорстоко й незрозуміло, проте як фразеологізм не має розумітися дослівно).

Висновки. Узагальнивши методологічні складнощі у написанні підручників з предметів морально-духовного спрямування, проаналізувавши існуючі приклади, можна зробити висновок про те, що створення методично виваженого підручника з основ релігійної етики має відповідати таким вимогам, реалізованим у текстовій та позатекстовій частинах підручника.

1. Основний інформаційний зміст має ґрунтуватися на науковому підході до вивчення релігій.

2. Термінологічно виважений виклад, нейтральні та несуперечливі дефініції основних понять.

3. Цитування священних текстів за виданнями, що є офіційно визнаними представниками відповідних релігій.

4. Суттєва частина виховного і навчального матеріалу має ґрунтуватися на притчах.

5. Якомога ширше застосування інтерактивних методик, особливо в позакласній роботі (співпраця з родичами, друзями тощо).

6. Ілюстративний матеріал має бути включений у навчальний процес;

7. Уникати оцінних суджень щодо істинності чи хибності тих чи інших поглядів, за необхідності використовувати лише прийнятність чи неприйнятність їх в сучасних умовах.

8. За суперечливих норм звертати увагу на контекст.

Література

1. Киселев, О. С. К вопросу о типологии и классификации Веры Бахаи [Текст] / О. С. Киселев // Релігієзнавчі нариси. – 2011. – № 2. – С. 37–39.
2. Концептуальні засади вивчення предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zipro.net.ua/index.php?page_id=552
3. Любимова, О. Е. Духовно-нравственные беседы. Часть 1. Евангельские притчи: учебник-тетрадь [Текст] / О. Е. Любимова, Ф. Н. Козырев, В. В. Кучурин / [под ред. Ф. Н. Козырева]. – СПб., 2011. – 112 с.
4. Терехова, Т. И. Программа курса «Этика человеческих отношений». 5–9-е классы [Электронный ресурс] / Т. И. Терехова. – Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/596014/>

UA У статті окреслено методичні проблеми, що є актуальними при написанні підручників з предметів морально-духовного спрямування, та подано шляхи їх подолання у підручнику «Основи релігійної етики, 5 кл.».

Ключові слова: релігійна етика, притчі, методика, школа, підручник.

RU В статье очерчены методические проблемы, актуальные при написании учебников по предметам морально-духовной направленности, и указаны пути их преодоления в учебнике «Основы религиозной этики, 5 кл.».

Ключевые слова: религиозная этика, притчи, методика, школа, ученик.

EN The article is about the methodological issues of creation textbooks on the subjects of religion education, and there are ways of their overcome in the textbook «Fundamentals of religious ethics, 5 form».

Key words: religious ethic, the parables, methodology, school, pupil.